

Dario Terzić

MOSTARSKE RATNE FREKVENCije - RADIO IZMEĐU INFORMACIJE I PROPAGANDE

Sažetak: U ratnim uslovima novinarstvo dobija drugačije konture, jer informisanje i propaganda se isprepliću. Pravilo „da se čuje i druga strana“ se, uglavnom, ne poštuje.

Javni radio u ratnim uslovima i kada pokušava da služi narodu, može da djeluje samo u okviru vladajuće politike. Javna stanica Radio Mostar preko noći postaje glasilo HVO-a. U toku ratnih dejstava u Mostaru će djelovati i Radio HOS, Ratni studio Mostar u zgradi Vranica, Ratni studio Mostar na lijevoj obali grada, Radio Herceg-Bosne i drugi.

Saopćenje za štampu, u tim specijalnim uslovima, postaje dominantni „novinarski žanr“. Patriotska muzika u programu ratnih radiostanica budi nacionalne osjećaje, diže moral braniocima na ratištu, ohrabruje civilno stanovništvo u skloništima.

Ključne riječi: ratni radio, objektivnost, propaganda, cenzura, patriotska muzika.

Uvod

Radio Mostar u ratu - Hrvatska postaja

Da bismo bolje shvatili mehanizme po kojima djeluje, kao i efekte koje može proizvesti jedna gradska radio stanica u vremenu rata, najbolje je pogledati u predratnu prošlost te analizirati rad jedne takve institucije u mirnodopskim uslovima.

Radio Mostar je (zajedno sa sedmičnom novinom Sloboda) bio sastavni dio Informativnog centra Mostar. Osnivač ICM-a je bio SSRN Mostar (Savez socijalističkog radnog naroda). Bila je to, dakle, javna radiostanica u službi svih građana Mostara. Program Radio Mostara nije bio cjelodnevni - subotom programa nije ni bilo, a nedjeljom samo prijepodne (odnosno do 13:00).

Radnim je danima glavninu programa činio popodnevni program. Za svaki dan u sedmici je pronađen jedan određen tematski okvir.¹ Ponedjeljkom je to bilo *Treće poluvrijeme* koje je vodio Darko Blažević, utorkom *Priča s južne strane* uređivao i vodio Miljenko Buhač, kasnije preuzela Vera Đurasović, srijedom *S.O.S.- Srijedom o svemu* Esada Sadikovića, četvrtkom *Pod tačkom razno* Veselka Čerkeza, petkom *Vikend program* Marija Vrankića. Za jutarnji program je bio zadužen Jovo Došlo. Mostarsku je nedjelju uređivao i vodio Milivoje Mrkić. Nakon nje je slijedila emisija *Nedjeljom za mlade* te drugi sadržaji, uz obavezne Želje i pozdrave. Od stalno uposlenih novinara bio je tu i Zdravko Beli Puvača. Tonski majstori su bili: Džemal Šunje, Željko Pindža Markotić i Jelena Bevanda. Tonski saradnik je bio Saša Bakija. Sveukupni program trajao je pet sati i 30 minuta dnevno).² Ostatak program je bio Radija Sarajeva, a u ratu Hrvatskog radija (Radio Zagreb)

Nacionalnu strukturu (po današnjim kriterijima) bi činila tačno po jedna trećina (33,33%) iz reda svakog od tri konstitutentna ³ naroda. Nijedna od radiostanica koja će kasnije djelovati u Mostaru neće ni približno imati ovako ravnomjernu nacionalnu zastupljenost.

Predratni saradnici Radio Mostara su bili: Mirela Družinec Bruk⁴, Alenka Gološ Bruk, Aleksandra Saška Čoković, Anes Čustović, Dario Terzić,⁵ Amela Ugljen, Jasna Badžak, Sandra Nuspahić.⁶ Ekipe koja je uređivala jedan dio emisije *Nedjeljom za mlade* prešla je na tek osnovani radio GAG. Među stalno zaposlenim su bila dva diplomirana žurnalista, također troje diplomiranih

1 Programska shema potvrđena u razgovoru sa nekadašnjim kolegom Miljenkom Buhačem.

2 Jutarnji program od 5,30 do 7.00 i popodnevni od 14,30 do 18,00.

3 Koristimo termin iz Daytonu konstitutent a ne konstitutivni kako uglavnom krivo prevode ovaj pojam.

4 U tekstu uz imena novinarki navodim oba prezimena, iako su neke od njih u to vrijeme nosile samo jedno prezime. Npr., 1992. godine na Radiju je radila Mirela Družinec, ali je udajom kasnije bila poznatija kao Mirela Bruk. Isto vrijedi i za brojne druge novinarke. Za neke novinarke, koje su tokom rata radile na radiostanicama u Mostaru, nismo uspjeli pronaći aktuelna prezimena, te smo ostavili samo ona djevojačka.

5 Autor ovog teksta.

6 Ovo su podaci za period uoči početka rata. Naravno da je kroz Radio Mostar, već do tada, prošlo mnogo novinara i saradnika.

žurnalista među saradnicima, dok su ostali novinari bili apsolventi ili su već diplomirali na fakultetima društvenog smjera. Postojalo je pravilo da saradnici na Radiju budu studenti bar treće godine fakulteta društvenog smjera. Postojale su audicije, a do programa uživo se dolazilo vrlo sporo, tek nakon dugotrajnog procesa koji je podrazumijevao povremenu saradnju u anketama, kreiranju servisnih informacija, i sl. Ovo će pravilo, nažalost, tokom rata na pojedinim mostarskim medijima biti skroz zanemareno. Nakon prvih demokratskih izbora trebalo je doći i do promjene rukovodstva ICM-a u sklopu kojeg je i djelovao Radio Mostar. Govorilo se da će novi (stari) direktor biti Tomislav Mazal koji je iz ove institucije protjeran⁷ nekoliko godina ranije. Pisana su pisma i peticije kako bi se spriječio Mazalov povratak u Informativni centar Mostar. Odmah nakon poznate mostarske cisterne (Kasarna Maršal Tito) HVO preuzima kontrolu nad Informativnim centrom Mostar. Uposlenici sedmičnog lista Sloboda dolaze na redovna dnevna javljanja u prostorije ICM-a u zgradi Mostarka dok Radio Mostar počinje novi program u atomskom skloništu nebodera na vrhu Avenije. Tako nastaje Hrvatski radio (postaja) Mostar. Preko noći se mijenja i jezik kojim se do tada govorilo na radiju. Pripremljena je i specijalna brošura u kojoj su „naše“ i „strane,“⁸ riječi. Hiljada, sedmica, opština, april i sl. su među tim stranim riječima.

“Etika javne usluge podrazumijeva da cilj javne korporacije nije da juri za profitom nego nastoji da služi javnosti“⁹. „Nepriistrasnost medija najviše je izražena u trenucima unutrašnjih podjela ili spoljašnjih sukoba. Najbolje i najviše se to vidi u ratu.“¹⁰ Kontrola nad informacijama znači i isticanje moći u društvu. Ratna propaganda je naziv za plansku, organiziranu komunikacijsku aktivnost usmjeravanu iz jednog centra koja se realizuje u vrijeme ratnog konflikta, neposredno pred njegov početak i kraće vrijeme nakon okončanja rata.¹¹ Tačno je to da se u ratu informacije kontrolišu s jednog mjesta, ali kako je to vanredno stanje, stanje slično jednoj vrsti psihoze, uz cenzuru obično dolazi i vrlo jaka autocenzura. Svaka informacija u ratnim uslovima dobije i jednu dodatnu vrijednost, neki novi podatak - nekad je preuveličana, ljudi

7 Tako je bar pisala Slobodna Dalmacija 21.2. 1992. faksimil u knjizi Sanela Kajana na 50. stranici.

8 Iz svjedočenja Asima Manjge

9 Lorimer, Rolend (1998): *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, str. 116.

10 Bojd, Endrju (2002): *Novinarstvo u elektronskim medijima*, Clio, Beograd, str. 275.

11 Tucaković, Šemso (2004), *Leksikon mas-medija: informisanje, javnost, komuniciranje, novinarstvo, mediji, propaganda, povijest*, Prosperitet, Sarajevo, str. 280.

u strahu gube svaku objektivnost tako da i informacija koja na svom izvoru možda nije bila propagandna, kasnije u novonastalim uslovima to postane.

Već prvih dana rata Radio Mostar počinje djelovati na jedan sasvim novi način. Način rada kakav može biti vrlo zanimljiv svim teoretičarima novinarstva i medija uopće. Novinari postaju spikeri, a jedine informacije koje mogu biti objavljene su, ustvari, klasična obavještenja za štampu. Prije svih ona koje potpisuje Glavni stožer HVO-a. S vremena na vrijeme stignu i informacije iz ratne bolnice, vodovoda, elektroprivrede. Ponovo, najstrože kontrolisana saopštenja za štampu. I tako mjesecima¹². Period je to kada Mostar (kao i cijelu Bosnu i Hercegovinu) napušta veliki broj stručnjaka, profesionalaca u poslu, a među njima i novinara. Dolaze nove, mlade, snage - mladići i djevojke koji se bez imalo iskustva upuštaju u borbu sa informacijama i njenim veličanstvom - Istinom. Mnoga pravila profesije u tome periodu padaju, bivaju negirana, zaboravljena, neprihvaćena. I na takvoj osnovi se stvara novi, krnji, žurnalizam, čije deformitete i malignosti trpimo i danas. Saopštenja za štampu preplavljaju medijski prostor. Na mostarskim radiostanicama u vrijeme konflikta isključivo su se čitala saopćenja za štampu koja su uglavnom stizala iz vojnih štabova. Sve je bilo pod kontrolom. Skoro da i nije bilo novinara na terenu. Rijetke reportaže. Intervjui da, ali skoro uvijek su to bili razgovori sa oficirima (časnicima), ljekarima, predstavnicima vjerskih zajednica. Pitanja nikad nisu bila provokativna niti kritički postavljena.¹³

Vijest je uvijek bila diktirana. Pod zakonima ratnog stanja nije ti trebalo puno da postaneš dio grupe. Ako si bar na minut i pokušao da razmišljaš drugačije / i to kažeš, ili napišeš/, bio bi u problemu. A sve je to izgledalo sasvim normalno jer najvažnije je bilo boriti se protiv neprijatelja. Opće prisutno mišljenje je bilo - ako nisi s nama, onda si protiv nas.

Pogledamo li širi, geografski okvir, vidjet ćemo da je politička uloga radija u evropskim radiofonijama drukčije stasavala. Ključno pitanje političke uloge radija bilo je pitanje političkog okruženja u kojem se medij razvijao. U Italiji je jačanjem fašističkog režima jačala i svijest o radiju kao sredstvu političke promocije. Talijanska radiofonija sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća predstavlja prvi pravi primjer politizacije radijskih sadržaja.¹⁴ Drugi

12 Terzić, Dario (2013): „Prilog razjašnjenju odnosa na relaciji novinar - P.R- s druge strane barikade“, u *Savremeni Mediji i PR*, Kultura br 21. Beograd, str. 288.

13 Terzić, Dario (2004): *I reporter nella Guerra in Bosnia* u *Dentro la Guerra*, Nonluoghi, Civezzano, str. 105.

14 Mučalo, Marina (2010): *Radio medij 20 stoljeća*, AGM, Zagreb, str. 114.

element, specifičan za ratno emitovanje, bila je propaganda koju je teško jednoznačno odrediti. Prema Šiberu¹⁵, to je “plansko i namjerno djelovanje na promjenu i kontroliranje stavova radi stvaranja predispozicija za određen način ponašanja”. Na tragu standardne podjele na bijelu, sivu i crnu propagandu, radijski je medij nedvojbeno iskorišten (i) za neviđenu ekspanziju upravo crne propagande. Bijelom se propagandom smatra iznošenje istine i provjerenih činjenica, čvrsto vjerujući da će njihova snaga uvjeriti ljude u opravdanost određene politike. Sivom se propagandom smatraju informacije koje su u osnovi tačne, ali selektirane. Drugim riječima, ono što se iznosi jeste tačno, ali to nije ukupna informacija, odnosno iznosi se sve, ali tako da se prednosti istaknu, a marginaliziraju nedostaci. „Crna se propaganda temelji na lažima i prijevari radi apsolutne manipulacije. Takvu je vrstu propagande proizvodio zločinački nacistički režim, ali i razne obavještajne službe drugih država.“¹⁶

Hrvatski radio - Postaja Mostar

Nakon 5. aprila 1992. mostarski eter neće nikada biti kao što je bio do tada. Ovo je i zvanični kraj gradske radiostanice, one koju slušaju i kojoj, prije svega, vjeruju svi stanovnici jednog (jedinog) grada. U programu Postaje se čuje isključivo hrvatski jezik, neko će ustvrditi „hrvatskiji“ i od onog koji se mogao čuti sa valova Hrvatskog radija Zagreb. Glavne informacije su, zapravo, saopćenja za tisak HVO-a. Vijesti i informativa su tih dana skoro jedini program. Tek kasnije dolaze i prve reportaže. Na početku su u programu čitane poruke koje su dolazile preko pošte ili radioamatera, mada je i tu bilo cenzure.

Kada je riječ o novinarstvu u ratnim uvjetima, moramo naglasiti kako se tada abolira ono glavno žurnalističko pravilo a to je da „se mora čuti i druga strana“. U ratu postaje pravilo „Da se ne čuje druga strana“. To je naravno daleko od profesionalnog novinarstva, ali vanredno stanje diktira posebne kriterije te i demokratski principi ostaju ostavljeni po strani.

Općepoznato je da u ratnim uslovima muzika u programu radija postaje vrlo bitna. Muzika je vrlo moćan medij, ima snažan društveni utjecaj, jako je komunikacijsko sredstvo i izaziva emocionalne reakcije. Ulaskom u rat muzički se program njemačkog radija okrenuo vojnoj glazbi, raznim marševima i

15 Šiber, Ivan: (1998): *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, str. 293.

16 Isto, str. 296.

koračnicama. Nije to bila slučajnost. Naime, popis nepoželjnih izvođača i skladatelja bivao je sve duži.¹⁷ Nešto se slično dogodilo i na Radio Mostaru. Jugoslavenski, odnosno srpski izvođači su sklonjeni u stranu. Insistira se na hrvatskim izvođačima i, prije svega, na pjesmama jakog nacionalnog naboja.

Muzika je početkom tih devedesetih odigrala vrlo važnu ulogu i u programu radiostanica i u ostatku regiona. U Hrvatskoj je domoljubna muzika propagirala sve što je hrvatsko, a najučestaliji pojmovi su: Hrvatska, domovina, Hrvat(ica), narod, garda, domobran, krunica, strojnica, sinovi, sloboda.¹⁸

Patriotska muzika je imala nekoliko funkcija - da budi nacionalne osjećaje, diže moral braniocima na ratištu, ohrabruje civilno stanovništvo u skloništima, itd.

Muzika kao medij kojim se utječe na javnost do ljudi, odnosno do te javnosti prodire na jedan veoma lak i neuobičajen način. Poruke inkorporirane u pjesmu sigurno i često refleksivno dopiru do slušaoca, nerijetko je to i na iracionalnoj razini. Patriotizam se pojavljuje kao kulturni artefakt, isto tako i nacionalizam. U programu Hrvatskog radija Mostar su se mogle čuti pjesme: *HVO nas vodi, Od stoljeća sedmog, Rodila me majka Hrvatica, Bojna Čavoglave, Kome bi šumilo more moje sinje (da Hrvatske nije), Mi smo garda hrvatska, Moja je zemlja Hercegovina, Moj je dragi u Narodnoj gardi, Ne dirajte mi ravnicu, E moj druže beogradski, Podveleška tvrda stijeno, Gdje Neretva hladna teče...* Brojne pjesme nastale u Hrvatskoj podrazumijevaju i Hercegovinu kao integralni dio Hrvatske a nerijetko se u tim stihovima spominju Jure, Boban i drugi ustaški „junaci“. Na ovoj radijskoj frekvenciji nije bilo muzike koja bi promovisala bilo što vezano za međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Uz HVO saopćenja za tisak koja su se u programu Hrvatske postaje Mostar „vrtile“ tokom cijelog dana, mogli su se čuti i novinarski komentari, crtice čiji su autori najčešće bili Zlata Brbor i Veselko Čerkez. Informacije su stizale u ovaj podrum duboko ispod zemlje, a novinari su pozivali podrumaše da izađu na ulicu i brane Domovinu. Od novinara tu su još i: Mario Vrankić, Omer Tipura, Mirela Družinec (Bruk), Alenka Gološ (Bruk), Aleksandra Saška Čoković, Anes Čustović, kasnije je došla i Kristina Čule. O čujnosti programa se brine tehnička ekipa sa starog Radio Mostara: Džemal Šunje,

17 Mučalo, *ibid.*, str. 141.

18 <https://www.vecernji.hr/kultura/sto-su-pjesme-vise-koketirale-s-ndh-melodija-i-ritam-bili-su-im-istocnjackiji-1184632> - www.vecernji.hr

Željko Markotić, Asim Manjgo, Saša Bakija, ali su oni kasnije zamijenjeni novim kadrom. Jasenko Lasta je bio važan član tehničke službe¹⁹, rizničarka Dženana Dedić, vozač Salem Čustović.

Srpski radio Mostar

Kako je Radio Mostar odmah na početku rata stavljen pod kontrolu HVO-a, srpske snage su medijski prostor Mostara kontrolisale uglavnom zahvaljujući tome što su pod svoj nadzor stavile i predajnik na Veležu tako da se u gradu mogao pratiti samo program Televizije Beograd. Kako je riječ o programu namijenjenom cijelom prostoru tadašnje krnje Jugoslavije, postojala je potreba da se malo više djeluje i lokalno, tako da je 13. maja 1992. godine sa radom počeo i Srpski radio Mostar.

U gradu se govorilo da je radio smješten negdje u Zaliku. U jednoj svojoj izjavi Radovan Palavestra spominje Institut na Buni. Iz drugih izjava saznajemo da je Radio na samom početku djelovao u zgradi u Mostaru poznatoj pod imenom Konak.

Postavu Srpskog radija Mostar su, između ostalih, činili i: Dušan Grbo, Željka Laganin, Branislav Andrić, Željko Bojović. U dokumentima se spominju i Boro Borozan, Jovo Spahić, Jovo Mastilović, direktor Dragan Pantić, i drugi.²⁰

Srpski radio Mostar je na prvom mjestu u programu isticao ono što je jugoslavensko, odnosno srpsko. Druga dva naroda su nazivana pogrdnim imenima - često su se mogli čuti izrazi kao „ustaše“ i hrvatsko cvijeće. Informacije su dolazile i iz Nevesinja, Bileće, Trebinja, ali i iz srpskog Sarajeva, Beograda. U programu su dominirala saopštenja SDS-a i Srpske opštine Mostar. Tako se u njima moglo čuti kako „Mostar drže ustaše“, dok se prostor pod kontrolom srpskih snaga definirao kao „slobodna srpska oblast“. U upotrebi su bili i termini: istočna obala -Srpski Mostar, udružena ustaško - muslimanska vojska itd.²¹ Istovremeno, na desnoj obali Neretve koju je kontrolisao HVO a gdje je djelovala u početku TO pa Armija BiH, veliki broj novinara napustio je grad, a mnogi su se ustručavali pojaviti u medijima zabrinuti za sudbinu članova porodica koji su bili lijevoj strani, kako se uobičavalo reći.

19 Kasnije se pridružuju i: Stanko Jurić, Damir Zeljko, Jela Bevanda, Irena Ivanović, Mate Kokotić, i dr.

20 Kajan, Sanel (2022): *Radio Mostar fotomonografija*, ICM, Mostar, str. 171.

21 <https://www.youtube.com/watch?v=U142QQQ2-ss&t=1009s>

Rat i ratno stanje ima svoja pravila ponašanja, svoje zakone, velika ograničenja. Mnoge stvari koje smatramo demokratičnim u takvim situacijama „ugrožavaju sigurnost“, postaju „vojna tanja“, i slično. U periodu april-juni 1992. grad je bio pod vrlo vidljivom kontrolom HVO-a. U HVO-u kao i u HOS-u bilo je Hrvata, ali i Muslimana²² (Bošnjaka). U Armiji RBiH borili su se Muslimani, bilo je nešto gradskih Hrvata ali i nešto Srba koji su ostali u gradu na Neretvi. U programu Hrvatskog radija 1992. godine nije bilo Srba. Njima je omogućen angažman na Postaji tek kad je došlo do sukoba između HVO-a i Armije. Pojedinci među njima su već nekoliko mjeseci nakon početka rata prešli na katoličanstvo pa su svome imenu dodali i novo (katoličko).

Radio HOS

Tokom ljeta 1992. mogao se u gradu slušati i Radio HOS. Ovom krugovalnom postajom se upravljalo iz zgrade poznate kao Vojna bolnica u kojoj se nalazila i komanda HOS- a dok se program, navodno, prenosio iz jednog stana na Bijelom Brijegu. Mnogo toga je bilo obavijeno tajnom kada je riječ o ovoj radiostanici. I mnoge stvari vezane za njen rad su ostale misterija. Urednica Radija je bila Dijana Oručević, a Mostarci su mogli prepoznati glasove: Huseina Oručevića, Denis Krvavca, Bojane Mujanović i drugih.

Za razliku od programa Postaje Mostar ovdje je bilo vrlo šarolikih sadržaja: zanimljivosti, muzike, itd. Kada je riječ o muzici, puštala se i domoljubna hrvatska glazba ali i pop-rok muzika. Program je rađen na mnogo opušteniji način, slobodnijim stilom za razliku od prilično rigidnog informativnog programa na Postaji. Ubistvom Blaža Kraljevića 9. augusta 1992. i ova ratna priča biva okončana.

Ratni studio „Vranica“

Od aprila 1992. mostarskim eterom je vladao Hrvatski radio Mostar čiji su novinari istovremeno bili i pripadnici HVO-a. Došlo je do apsolutne kroatizacije medijskog prostora - govorio se isključivo hrvatski jezik, puštala domoljubna hrvatska glazba, emitovao dnevnik Zagrebačkog studija.

22 Početkom rata se uglavnom upotrebljavao termin Musliman koji će kasnije biti skoro potpuno zamijenjen terminom Bošnjak.

Veliki dio muslimanskog, odnosno bošnjačkog stanovništva je sve više negodovao zbog te potpune dominacije svega hrvatskog. Krenule su inicijative i uskoro je došlo do osnivanja novog radija. Tačno u 5 do 12 , 16 septembra 1992. godine iz studija u zgradi, Mostarcima poznatoj kao Vranica, oglasio se Radio Bosne i Hercegovine - Ratni studio Mostar.

O pripremama za taj radio Asim Manjgo (razgovor od 11. jula 2022) priča kako prilikom osnivanja jedne takve radiostanice nije falilo ni ideja ni ljudi, ali je nedostajao predajnik. Ipak, zahvaljujući čudotvorcu Nedimu Hasanbegoviću i Draganu Čevri, specijalisti za antene,²³ i taj problem je riješen. Od prvog dana u programu su osim spomenutog Manjge prisutni Zlata Behram, Alija Lizde. Ovdje je bilo riječ o okupljanju probosanskih snaga na jednom mjestu. Tražila se lokacija koja će biti prilično sigurna, pa je izabran prostor u Vranici, u samoj Komandi Četvrtog korpusa Armije RBiH. Ratni studio Mostar je promovisao, prije svega, Republiku Bosnu i Hercegovinu i ono što je u gradu Mostaru još ostalo od zajedništva. Jezik u upotrebi je bio onaj isti kojim se govorilo i do 5. aprila 1992. Novohrvatski govor nije bio zabranjen. Ponovo su u eteru začuli poznati bosanskohercegovački izvođači. Bio je to veliki kontrast u odnosu na program Hrvatskog radija.

Program Ratnog studija je mnogo podsjećao na normalni, gradski radio. Počinjalo se jutarnjim programom „Daj probudi“ se, nakon čega je slijedio Otvoreni program radija. Bila je tu i redovna emisija Zlatni ljiljani. Još jedna emisija je dala prostor braniocima i zvala se Portret borca. U popodnevним satima se nešto neredovnije emitovala emisija „Ram za sliku mog grada“. Subotom su redovne bile dječija emisija i emisija iz kulture. Nedjeljno popodne je popunjavala emisija pod nazivom „Kad misli mi vrludaju“. Često je priređivan i Noćni program sa pozdravima i muzičkim željama. Nije bilo puno telefona u gradu pa su slušatelji dolazili uglavnom na recepciju Radija i tu ostavljali svoje želje i pozdrave.

Studio je u svome nazivu nosio i oznaku Radio Bosne i Hercegovine. Ipak, novinari ovog Radija nisu zvanično bili uposlenici istoimene institucije koja je imala sjedište u Sarajevu.²⁴ Također, oni nisu bili pripadnici Armije BiH niti su imali vojne legitimacije te skoro niko od njih nije na Ratnom studio ostvario „ratni, odnosno radni staž“. Izuzeci su rijetki novinari koji su već bili

23 Nažalost, pojedini izvori navode apsolutno pogrešne podatke i to po svjedočanstvima ljudi koji su na Ratnom studiju Mostar bili tek u prolazu.

24 Na ratnom studiju je radilo pet diplomiranih žurnalista: Behram, Lizde, Jelin, Terzić, Rokša.

pripadnici Armije prije osnivanja Studija te dvije novinarki koje su mnogo godina kasnije uz pomoć svjedoka od Armije potraživale taj ratni staž. Također, za razliku od novinara na Hrvatskom radiju Mostar, ovi u Vranici nisu imali niti bilo kakve novčane nadoknade niti su dobivali pakete iz humanitarne pomoći (u čemu njihove hrvatske kolege nisu nimalo oskudijevale).

Od samog početka Ratni studio je pokušavao da bude mješoviti, pa su tu bili i saradnici hrvatske nacionalnosti, ali su oni vojno sposobni, samo nekoliko dana od prvog pojavljivanja u eteru, od HVO-a dobili poziv za mobilizaciju. Inače, novinari i saradnici ove radiostanice su bili pod jakim pritiscima sredine. HVO je kontrolisao cijeli dio zapadnog Mostara tako da su svi oni koji su pronosili ideje Bosne i Hercegovine stalno bili na udaru. Nije bilo popularno biti novinar Ratnog studija Mostar smještenog u Vranici, dok je nakon 9. maja 1993. došlo do preokreta u smislu da su se u dijelu grada kojeg su i na talasima te stanice zvali „slobodni teritorij“ novinari i saradnici Ratnog studija osjećali privilegovanim.

Kako je na Hrvatskoj postaji dominirala muzika u kojoj se isticalo sve hrvatsko, tako je u programu RSM prevladavalo mostarsko i bosanskohercegovačko. Pamtimmo pjesme: *Mojoj dragoj BiH, Sarajevo će biti, sve drugo će proći, Nije Mostar* škutorija, *Ljiljani, zlatni ljiljani, Ponesi zastavu (Dragane Vikiću), Šehidski rastanak, Pjesma o Ahmi i Braci, Sviraj mi sviraj brate, Što si tužna, hej Neretvo, Mostarska, Ja ti odoh majko Bosnu braniti*, i brojne druge.

Prvi urednik Ratnog studija je bio Asim Manjgo, a njega je zamijenio Džemal Hamzić. Jedan od urednika je bio Alija Lizde. Otvoreni program je uređivala Zlata Behram, a jutarnji program Dario Terzić. Jutarnji program su još vodili i Aida Kurtović (Krehić) i Husein Oručević. Spikeri su bili: Senad Kuko, Emira Pašić, Anika Đulepa, Rijad Berberović. Kulturu je uređivao i tekstove lektorisao Safet Sarić. Emisiju za vojnike je najčešće radio Denis Krvavac. Bila je tu i Dinka Jelin, a u informativnom programu je pomagao i Esad Krpo. Amela Rebac je radila u raznim redakcijama, a jednu autorsku emisiju su vrlo kratko vodili Frauk Kajtaz i Adis Grebović.

Puno mladih saradnika pomagalo je u realizaciji programa Ratnog studija.²⁵

25 Alajbegović Maja, Alendar Mustafa, Alikalfić Terzić Mirela, Bubaš Inge, Čolić Tidža, Čupina Adisa, Čurić Bakija Amna, Demirović Maja, Dragnić Selma, Duvnjak Mili, Duraković Alikalfić Ajla, Denjo Sanja, Gabela Almira, Hasić Adnan, Handač Mia, Husković Alisa, Kasumović Papac Ženja, Miletić Aleksandra Sibila, Pašalić Orhan, Pičuga Mirna, Rokša

Radio je bio pod stalnim pritiskom HVO-a u čijim rukama je bila vlast nad Mostarom. Moralo se paziti stoga i na nacionalni sastav redakcije, na muziku koja se „puštala“. Saopćenja Armije RBiH i stranke SDA našla su svoje mjesto upravo u programima ove radiostanice.

Nakon što je krajem oktobra HVO policija ušla u studio i prekinula program (na nekoliko dana), Radio je morao, osim muzike koja promovise Armiju BiH, da emituje i onu koja slavi HVO a prenošeni su u alternaciji dnevnicima iz Sarajevskog i Zagrebačkog studija.

Novinarke Jasna Badžak i Špela Cvitković Iličić su u jednom trenutku odlučile napustiti Ratni studio te su obje prešle na Hrvatsku radio postaju Mostar.

Tehničko-tonsku službu su činili (po abecednom redu): Bakija Saša, Bošnjak Kamenko, Bešlagić Sead, Juričić Saša, Kapetanović Amir, Salahović Admir i Šehić Haris. Ne zaboravimo ni sekretara službe Senada Eficu, lektoricu Mevlidu Čolakhodžić, daktilografkinju Đurđu Arapović.

Radio je napadnut i nakon toga uništen 9. odnosno 10. maja 1993. godine. Noć sa osmog na deveti maja u programu su dežurali Selma Dizdar, Bojana Mujanović, Mirna Pičuga i Haris Šehić, i svi su uhapšeni. Pičuga i Šehić će nakon nekoliko dana biti oslobođeni a Dizdar i Mujanović su 8. juna 1993. iz Ljubuškog prebačene na Heliodrom. Svi smo - kaže nam Selma Dizdar - pušteni 19. oktobra 1993.²⁶

Na ovoj radiostanici malobrojni novinari su imali neko veće radijsko iskustvo. Također je bilo veoma mnogo mladih studenata pa i srednjoškolaca koji o Radiju nisu znali gotovo ništa. U programu je bilo i mnogo onoga što je upitno kao radijski i žanr-crtice, osvrti i komentari koji su pisani na način koji je mnogo prikladniji za pisane medije nego za radio. Mnogo toga je podsjećalo na literarne radove, razmišljanja, zapažanja. Također postojao je nesklad između velikog broja saradnika i vrlo malog broja tehničkih pomagala kao što su magnetofoni, kasetofoni. Nije bilo ni dovoljno materijala ni prostora za pravu montažu radijskih priloga, tako da je sve prštal od improvizacije. Profesionalizam i entuzijazam su se izmjenjivali. Početnici su dobivali emisije i od sat vremena tako da se moglo osjetiti koliko je program improviziran.

Ratni studio nastavlja svoj program na lijevoj obali samo nekoliko dana nakon fatalnog devetog maja. U programu novog Studija će tokom njegovog

Armina, Salčin Lejla, Sudić Azra, Šabanović Čomić Edina, Šendro Mevlida, Šiširak Saša, Tuće Sanja, Vlaho Leonardo, Zečo Adisa. Meteorlog Eldar Gaćanica. Oko muzike su pomagali Nebojša Kovačević, Goran Prusina, Gordan Šunje, i drugi.

26 Iz korespondencije sa Selmom Dizdar - 3. juna 2022.

djelovanja pod opsadom učestvovati i mnogo tinejdžera kojima je nedostajalo i opće obrazovanje, a posebno ono novinarsko. Ipak, entuzijazam, srčanost i bunt protiv svakodnevnog razaranja grada ohrabivali su ih da na svoj način daju svoj glas. Svakodnevni odlazak do bolnice ili drugih gradskih službi u gradu tokom stalnih granatiranja, život u gradu bez vode, struje i hrane bio je samo dio tog vrlo zahtjevnog novinskog, ali i ljudskog angažmana.

Radio Mostar na lijevoj obali

Ratni studio nastavlja svoj program na lijevoj obali samo nekoliko dana nakon devetog maja. Tih prvih dana u programu nije bio niko od novinara koji su radili u studiju u Vranici, oni će polagano pristizati na radio u mjesecima koji su slijedili. Jedno vrijeme program vode ljudi koji do tada nikada nisu radili na radiju. Važno je bilo samo da se radio čuje i da građani lijeve obale dobiju itekako im potrebne informacije. Sead Đulić postaje urednik novog starog Radija, a tu su još i Alija Behram, Šemsudin Zlatko Serdarević, nekoliko mladih saradnika, spikerica Hida Handžar, tonski realizator Edin Balić. Radilo se u studiju u zgradi nekadašnjeg SDK-a s puno improvizacije i u vrlo oskudnim tehničkim uslovima. Uskoro se u program priključuju Dario Terzić, Aida Kurtović (Krehić), Faruk Kajtaž. Nekoliko dana u junu radio će biti izmješten u jedan stan u ulici Maršala Tita 82 (iznad knjižare Svjetlost, a nakon toga prelazi u prostor upravo tamo gdje je nekad radila pomenuta knjižara). U početku je na ovom radiju bio samo jedan diplomirani novinar (Terzić), a kasnije dolaze i drugi Jelin, Z. Behram, Lizde.

U novom prostoru polako raste i radio. Dolaze novi mladi saradnici. U informativnom programu su tu i Damir Pediša i Azer Jugo. Kasnije im se pridružuje i Enes Ratkušić, a u redakciji kulture Muhamed Šator. Počinju i vrlo slušane emisije pozdrava, poruka, želja koju vode Aida Selmanović (Salčin)²⁷ te Amna Bakija. Iznimno važna je bila emisija Pokidane veze, odnosno Poruke. Ljudima s lijeve obale je to bio jedini način da pošalju poruku na drugu stranu grada i jave rodbini i prijateljima da su još (uvijek) živi. S druge strane su poruke stizale mnogo sporije (preko Crvenog križa). Posebno je bilo teško nakon

27 Aida Selmanović je s Majom Dželilović bila među prvim saradnicima još kada je program emitovan iz zgrade SDK. Aida je kasnije vodila i brojne druge emisije kao što su emisija o bosanskom jeziku, Portret borca, Za dušu i srce. Prisjetila se svega toga u korespondenciji od 3. juna 2022.

30.6. pa do polovine augusta kad je grad bio u totalnoj blokadi. Tada je, reći će građani istočne obale, Radio Mostar bio jedina nada, jedina utjeha. Program ove radiostanice je svakako podizao moral cjelokupnom stanovništvu. Ljudi su nekako dolazili do recepcije donosili cedulje s porukama samo kako bi nekoga pozdravili, poželjeli neku pjesmu, ohrabрили svoje najdraže.

U program Ratnog studija su se uključili brojni saradnici koji su na samim svojim počecima radili uglavnom servisne i druge gradske informacije, ali će vremenom napredovati i neki od njih će kasnije imati i vlastite emisije.²⁸ Senad Efica će, pored ostalih emisija, voditi i onu pod nazivom „Za srce i dušu“. Neki od novinara i saradnika Studija će, kako bi zaštitili članove porodice koji su ostali na drugoj strani, koristiti i pseudonime - Dina Romano je, ustvari, Dinka Jelin, Alison Dobrić je Alison Sefić Mihić, Edina Stambolić je pravim prezimenom Pehilj, itd.²⁹ Vrlo slušana će postati emisija pozdrava koju će jedno vrijeme voditi i Siniša Jokić. Prvih mjeseci je autor ovog teksta bio i muzički urednik Radija, a na tom mjestu ga nasljeđuje Dragi Šestić. U redakciji i organizaciji studija pomaže i Mira (Emira) Oglič Karabeg, na recepciji se smjenjuju Šaćira Seka Kajić, Sadeta Vejzović, Jasna Jogunović Nezirović. Program će obogatiti i spikeri Sanel Kajan, Mirsada Omanović, Manja Bošković, lektori Mevlida Čolakhodžić i Majda Omanović, dok je šofer bio Hasan Kajić, a domar Halil Gadara.

Tokom rata se na zapadnoj obali podijeljenog grada često nagađalo na kojoj lokaciji bi mogao biti „njihov radio“. Ljeta 1993. hrvatski mediji su bili uvjereni da je Radio Mostar u podrumu Razvitka.³⁰ Tu su informaciju potvrđivali i građani nakon što bi protjerani iz zapadnog dijela grada stizali u onaj istočni. Razvitkova zgrada je često granatirana. Bila je toliko oštećena da je poslije rata morala biti srušena. Dana drugog septembra dolazi do jedne čudne izdaje³¹. Sutradan, trećeg septembra je pancirnim granatama gađana zgrada u

28 Ačkar Saša, teško ranjen u toku jednog od bjesomučnih granatiranja lijeve obale, Bašić Almira, Brajlović Zlata, Čolić Kodro Tidža, Čusto Šućrija (oboje u Blagaju), Čemalović Sabina, Dervišević Tajma, Dželilović Burić Maja, Efendić Vesna, Hasić Adnan, Hrustanović Selma, Kajić Ines, Kajić Malanović Senada, Kazazić Sanela, Kurt Tajma, Maksumić Izeta, Memić Osmić, Maja, Mujan Enisa, Nametak Adaleta, Nožić Samir, Smajkić Meliha, Sefić Mihić Alison, Šarić Abida.

29 Poslije su došli: Ajanić Nedim, Bajgorić Edita, Čopelj Sanja, Dedić Dženana, Jugo Zlomušica Elvedina, Kaniža Dženita, Nikšić Pizović Saudina i dr.

30 Tehnika: Burić Salko i Selimović Ermin Sela, tonci: Bakija Senad, Brkan Amer, Čišić Aris, Hasić Adnan, Kolukčija Dejan, Pehilj Edina (pseudonim Stambolić), Premilovac Arminko Kiko, Zvonić Anel.

31 O toj izdaji nešto više nekom drugom prilikom.

ulici Maršala Tita u kojoj se, nekoliko metara od komande IV korpusa, Ratni studio uistinu nalazio.³² Bilo je ranjenih i poginulih. Po mom sjećanju poginula je tada Zlata Milavić. Na moj upit o ovome događaju dr.sci. Lejla Žujo-Marić koja je vodila ratni dnevnik kaže (zapisano 3.9. 1993. u 17.10) „Taj događaj je trauma, možda jedna od najvećih tokom rata, pet tenkovskih granata je toga popodneva završilo u našem haustoru, M.Tita 82D. Jeste, Milavići su bile naše komšije na drugom spratu, Zlata je poginula u stanu”.

Nakon tog granatiranja, samo nekoliko dana kasnije, slijedilo je još jedno užasno granatiranje cijelog grada. 16. septembra specijalnom emisijom koja je počela u pet do 12. Radio je i posebnim programom obilježio godišnjicu postojanja. Međutim, već sutradan, 17.9. u isto vrijeme (pet do 12) zgrada u kojoj se nalazio Radio je ponovno žestoko granatirana. Uništeno je nekoliko stanova, među kojima i stan poznatog mostarskog slikara Juse Nikšića. Kasnije će biti probijen ulaz u Radio s druge strane, iz dvorišta. Ista zgrada je bila meta HVO artiljerije i narednih mjeseci, a 28. januara 1994. godine samo nekoliko metara od Radija su poginula i trojica talijanskih novinara (Marco Luchetta, Alessandro Otta i Dario D'Angelo)

Radio se pokazao izvrsnim posrednikom za plasman glasina. Program je sam po sebi „odlazio u eter“, odnosno bio neuhvatljiv za ponovno preslušavanje jer je nedostajalo kasete, traka, rijetko je ko uspio šta snimiti i zabilježiti. I danas je ostalo vrlo malo toga. Efemernost programa bila je tako od posebne vrijednosti jer se informacija nije mogla naknadno provjeriti, a mnogi su čuli neku „svoju verziju“. U ratnim uslovima većina vijesti je neprovjereno pa su i glasine svakodnevna pojava.

Program Ratnog studija Mostar prvih mjeseci nakon devetog maja 1993. se emitovao uz pomoć improvizirane i stare tehnike te je frekvenciju ove radiostanice bilo vrlo lako ometat. Te „smetnje“ su se mogle često čuti u programu. Jedno vrijeme će se radio zvati Studio MM (Mostar Mostarcima).

Tokom rata, pogotovo 1994. i 1995, stiglo je mnogo opreme i donacija za ovaj Radio, koji je u to vrijeme bio javna radiostanica. Kasnije je nekako došlo do privatizacije, te Radio Mostar (zajedno sa televizijom) postaje društvo sa ograničenom odgovornošću (d.o.o.). Zadržao je ime Radio Mostar, mada više nikad nije bio javni emiter.

Radio Herceg-Bosne počinje raditi nekoliko dana pred početak drugog žestokog mostarskog rata u maju 1993. godine. Među novinarima tu je Mario

32 Lejla Žujo, korespondencija 18.5. 2022. i razgovor 7.6. 2022.

Vrankić, vrlo kratko kao ton majstor Saša Bakija, kasnije dolazi nova ekipa među kojima i spiker Robert Pehar i drugi. U samim počecima na ovoj radio stanici nije bilo diplomiranih novinara.

Izvori nude različite priče o osnivanju ove radiostanice. Nekadašnji novinar te radiostanice Ivica Šimunović je ustvrdio „Sredstva za pokretanje medija su došla iz Hrvatske, a zvanično od Hrvatske zajednice Herceg Bosne. Smiljko Šagolj koji je tada radio za HRT me pozvao sa idejom da pravimo radio.“³³

Iz informacija ovog Radija se moglo zaključiti i mnogo više od onoga što je rečeno. Naprimjer, devetog maja 1993. godine hrvatske postaje u Mostaru donose vijest o neznčajnim gubicima hrvatskih snaga, malom broju ranjenih i još manjem broju poginulih. Isto tako se ne govori o poginulim nakon akcije Armije RBiH u Sjevernom logoru i Bijelom polju od 30. juna Međutim, ako ste slušali Radio Herceg- Bosne u zadnja dva mjeseca 1993. godine mogli ste čuti na desetine i desetine sjećanja, odnosno pomena na one koji su „za domovinu život dali“ šest mjeseci ranije (dakle devetog maja, odnosno, 30. juna).

Negdje pred kraj rata kreće i **Radio Hayat** koji je pokrenula Islamska zajednica. Urednik je bio Alija Lizde, a pojedini novinari iz Ratnog studija, među kojima i Meliha Smajkić, su prešli na tu novu radio stanicu. Kasnije će taj radioemiter biti preimenovan u radio Stari most.³⁴

Jedno vrijeme je djelovala i radio postaja **Slobodni hrvatski Mostar**. Neki od pseudonima koje su koristili novinari te radiostanice su bili: Filip Zovko i Tonka Čamber. U programu koji je žestoko kritikovao politiku HVO-a se propagirala jedinstvena Bosna i Hercegovina sa Sarajevom kao prijestolnicom. Ovo je bio, ustvari, tajni projekt IV korpusa Armije RBiH. Program se emitovao iz kafića Big Ben, a čak niko u Ratnom studiju Mostar od kojeg ga je dijelio samo zid, nije znao ko stoji iza tog projekta. Sličan projekt će biti pokrenut i u novembru 1994. s ciljem zbunjivanja srpskog neprijatelja. Program je vodio novinar pod pseudonimom Igor Pantić.

U martu 1994. je potpisan Vašingtonski sporazum i od tada u Mostaru počinje primirje. Bit će još sporadične pucnjave na liniji razdvajanja u Centru grada, ali i sukoba sa Srbima, pogotovo u jesen 1994. Ipak ,može se reći da su se nakon marta 1994 i ratni pa i radni uslovi novinara djelimično promijenili.

33 <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/rtv-herceg-bosna-kanal-na-hrvatskom-jeziku>

34 Ni ova radio stanica više ne postoji.

Počinje se raditi na normalniji način, pa je i program radiostanica postajao mirnodopski. U narednom periodu u gradu će djelovati Plavi radio, FM Radio (SFOR), Radio X, Studio 88...

MOSTAR WAR FREQUENCIES - RADIO BETWEEN INFORMATION AND PROPAGANDA

SUMMARY

Journalism acquires different contours in wartime conditions. Information and propaganda are intertwined. The rule “to hear the other side” is generally not respected.

Public radio in wartime conditions, even when trying to serve the people, can only operate within the framework of the official policy. The public station Radio Mostar becomes practically overnight the HVO’s (‘Croatian Defense Council’) news organ. Radio HOS, the War Studio Mostar in the Vranica building (later the War Studio Mostar on the left bank of the city), Radio “Herceg-Bosna” and other radio stations will be active in Mostar during the war.

A press release becomes the dominant “journalistic genre” under these special wartime conditions. Patriotic music in the wartime radio stations’ programmes arouse national sentiment, improve soldier morale and encourage civilians in shelters.

Keywords: war radio, objectivity, propaganda, censorship, patriotic music.

Bibliografija

- Bojd, Endrju (2002): *Novinarstvo u elektronskim medijima*, Clio, Beograd.
Graham, S. (2004): *Wars and terorism towards urban geopolitics*, Blackwall, Oxford
Kajan, Sanel (2022): *Radio Mostar fotomonografija*, ICM, Mostar
Lorimer, Rolend (1998): *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd
Mučalo, Marina(2010): *Radio medij 20 stoljeća* AGM Zagreb
Šiber, Ivan: (1998): *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb

Terzić, Dario (2013): *Prilog razjašnjenju odnosa na relaciji novinar - P.R- s druge strane barikade*. u Savremeni Mediji i PR, Kultura br 21. Beograd

Terzić, Dario (2004): *I reporter nella Guerra in Bosnia* u Dentro la Guerra, Nonluoghi, Civezzano

Tucaković, Šemso (2004), *Leksikon mas-medija: informisanje, javnost, komuniciranje, novinarstvo, mediji, propaganda, povijest*, Prosperitet, Sarajevo

Web:

Domoljubne pjesme-(<https://www.vecernji.hr/kultura/sto-su-pjesme-vise-koketirale-s-ndh-melodija-i-ritam-bili-su-im-istocnjackiji-1184632> - www.vecernji.hr) posljedni pregled 13.8.2022.

Srpski radio Mostar -<https://www.youtube.com/watch?v=U142QQQ2-ss&t=1009s>, posljedni pregled 11.7. 2022.

Šimunović Ivica radio. <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/rtv-herceg-bosna-kanal-na-hrvatskom-jeziku>,posljedni pregled, 10.7. 2022.

Ratni dnevnic i zabilješke:

Terzić Dario, lične zabilješke

Žujo-Marić Lejla, lični ratni dnevnic 1992-1995.

Razgovori

Buhač Miljenko: 19.6. 2022.

Manjgo Asim, 10.7. 2022.

Dizdar Selma 21.7. 2022

Rokša Armina 26. 7. 2022.

Žujo-Marić Lejla 7.6. 2022.

Korespondencija-poruke:

Behram Zlata 22.7. 2022. viber

Dizdar Selma 3.6. 2022. messenger

Manjgo Asim, 6.7. 2022 i 11. 7. 2022. messenger

Salčin Aida, 3.6. 2022. messenger

Rokša Armina 1.8.2022. messenger

Žujo-Marić Lejla 18.5. 2022. messenger

